

F. TOLTAY

*Pamukkale Üniversitesi Doktora Öğrencisi
(Türkiye, Denizli), e-mail: faizulla.toltai@gmail.com*

MUHAMMED SALİH'İN ŞİİRİNDEKİ MUHALİF GÖRÜŞLERİN İNCELENMESİ

Özet. Bu makalede Özbek şair, Sovyet Özbek edebiyatındaki “Metaforistler” okulunun üyesi, muhalif ve göçmen şiirinin kurucusu Muhammed Salih şiirindeki muhalif görüşler incelenmiştir. Bu meseleyi farklı yönlerden incelemek için şairin muhalif yöndeki şiirleri Sovyetler dönemindeki (anti-Sovyetçi görüş) ve Sovyetler sonrası dönemdeki muhalif görüşler (post anti-Sovyetçi görüş) olarak iki döneme ayrılarak incelenmiştir. Şair Muhammed Salih şiirindeki muhalif motifinin Kazakistan’daki Özbek edebiyatı araştırmalarında ilk defa ele alınması bu makalenin alana getirdiği yeniliklerden birisidir.

Makalenin birinci bölümünde Muhammed Salih’in son 40 yıldaki eserlerindeki ana konuya dönüşmüş olan milliyetçilik (Türkçülük) ve anti-Sovyetçilik meselesi kapsamlı olarak incelenmiştir. Birkaç edebi yöntem kullanılarak şairin şiirlerindeki anti-Sovyetçilik adındaki muhalefet, bağımsızlık arzusunun ve egemenliği kazanma gibi fikirlerin hususiyeti ortaya çıkarılmıştır. Bu dönemde yazılan “Annenin Söylediği”, “Kafesteki Fare”, “Uyanış” gibi şiirlerinde “uyanış” motifi üzerinde durulmuştur. Şiirlerin fiziksel ve metafiziksel özellikleri üzerinde durulup, şairin kendisinden önceki Cedit edebiyatının etkisi ortaya çıkarılmıştır. Şiirlerdeki alegori ve metaforun edebi estetiği ve özelliği, şiirin içerdiği mecaz anlamları ele alınmıştır. Cedit edebiyatının kendine özgü sembolleri ile motiflerinin şairin şiirlerindeki kullanışı araştırılmıştır.

Makalenin ikinci bölümünde, Sovyetler sonrası, modern Özbekistan Cumhuriyeti’ndeki muhalif şiirin özgünlüğü üzerinde durulmuştur. Muhammed Salih’in şiiri çerçevesinde bağımsızlık, sivil toplum, ifade özgürlüğü, insan hakları gibi fikir ve değerler tahlil edilmiştir. Şairin “Garip Ağaç”, halk düşmanının vatan aşkı”, “Sürgündeki Dervişin Duası” gibi şiirlerini örnek alarak, modern Özbek edebiyatındaki göçmen edebiyatının gelişim süreci analiz edilmiştir. Muhammed Salih’in şairlik kimliğine özgü edebi estetiği ile özellikleri geniş bir çerçevede gösterilmiştir. Şairin yurtdışındaki siyasi ve edebi hayatının birbirine etkisi karşılaştırmalı-kıyaslamalı ve sinerjik açılardan incelenmiştir.

Muhammed Salih’in muhalif şiirinde özel öneme sahip Türk birliği ve Türkistan bağımsızlığı konuları milliyetçilik (Türkçülük) yönündeki şiirleri ile birlikte ele alınmıştır. Bu şekildeki çalışmalar çerçevesinde modern Özbek edebiyatındaki muhalif edebiyatın gelişimine, ele alınan konuya ve meselelere, sivil toplum oluşumundaki etkisine analitik tahlil ve tahmin yürütülmüştür.

Makalede Sovyetler dönemindeki ve Sovyetler sonrası dönemdeki muhalif görüşlerin Muhammed Salih yayınlarındaki tezahürlerine yer yer dikkat çekilmiş, şiirler çeşitli açılardan araştırılmıştır. Adalet yolundaki mücadelesi ve dünyayı tanımaya sağladığı katkısı da göz önünde bulundurulmuştur.

***Bize doğru alıntı yapınız:**

Toltay F. Muhammed Salih’in Şiirindeki Muhalif Görüşlerin İncelenmesi // Ясауи университетінің хабаршысы. – 2022. – №4 (126). – Б. 118–132. <https://doi.org/10.47526/2022-4/2664-0686.10>

***Cite us correctly:**

Toltay F. Muhammed Salih’in Şiirindeki Muhalif Görüşlerin İncelenmesi [Protest Scenes in the Poetry of Muhammed Salih] // Ясауи университетінің хабаршысы. – 2022. – №4 (126). – Б. 118–132. <https://doi.org/10.47526/2022-4/2664-0686.10>

Anahtar Kelimeler: Muhammed Salih, anti-Sovyetçilik, post anti-Sovyetçilik, Ceditçilik, Özbek şiiri.

Ф. Төлтай

*Памуккале университетінің PhD докторанты
(Түркия, Денизли қ.), e-mail: faizulla.toltai@gmail.com*

Мұхаммед Салих поэзиясындағы наразылық көріністері

Аңдатпа. Бұл мақалада өзбек ақыны, Кеңестік өзбек әдебиетіндегі «Метафористтер» мектебінің өкілі және протесттік және эмиграциялық поэзияның негізін қалаушы Мұхаммед Салих поэзиясындағы протесттік элементтер көрінісі қарастырылды. Аталған мәселені әр қырынан айқындау үшін ақынның протесттік бағыттағы өлеңдері Кеңес одағы кезеңіндегі (антисоветизм) және Кеңес одағынан кейінгі кезеңдегі протест (пост-антисоветизм) деп екі макротопқа жіктеліп зерттелді. Ақын М. Салих поэзиясындағы протест мотиві Қазақстан әдебиеттануында осы мақала аясында алғаш рет қарастырылу жағдайын зерттеу жұмысының жаңа қыры ретінде атап өтуге болады.

Мақаланың бірінші бөлімінде М. Салихтың соңғы қырық жылдағы шығармашылығында басты тақырыпқа айналған ұлтшылдық (түрікшілдік) және антисоветизм мәселесі жан-жақты талданды. Бірнеше әдеби әдістерді қолдану арқылы ақынның өлеңдеріндегі антисоветтік протестің, тәуелсіздікті аңсау мен егенмендікке қол жеткізу сынды идеялардың ерекшелігі айқындалды. Бұл кезеңде жазылған «Ананың айтқаны», «Тордағы тышқан», «Ояну» секілді өлеңдерінде «ояну» лейтмотивінің объектісі және субъектісі зерттелді. Өлеңдердің физикасы мен метафизикасына тоқталып, өзіне дейінгі жәдітшілдердің әдебиетінің тигізген әсері талқыланды. Өлеңдеріндегі аллегория мен метафораның көркемдігі және жазылу ерекшелігі, поэзиясының тасасына жасырынған мән-мазмұнына жіті назар аударылды. Жәдітшілдер әдебиетінің өзіне тән символдары мен мотивтерінің ақын өлеңдеріндегі қолданыстар зерттелді.

Мақаланың екінші бөлімінде Кеңес одағынан кейінгі, қазіргі Өзбекстан Республикасындағы протесттік поэзияның ерекшелігі зерттелді. М. Салих поэзиясы негізінде тәуелсіздік, азаматтық қоғам, сөз еркіндігі, адам құқығы сынды идеялар мен құндылықтардың көрінісі талданды. Ақынның «Ғаріп ағаш», «Халық жауының отанға деген махаббаты», «Сүргіндегі дәруіштің дұғасы» сынды өлеңдерін басшылыққа ала отырып, қазіргі өзбек әдебиетіндегі эмиграциялық әдебиеттің даму үдерісі сараланды. М. Салихтың ақындық болмысына тән көркемдік пен ерекшеліктері жан-жақты көрсетілді. Ақынның эмиграциядағы саяси және әдеби өмірінің бір-біріне тигізген ықпалы салыстырмалы-салғастырмалы және синергетикалық аспектіде талданды.

М. Салихтің протесттік поэзиясында ерекше мәнге ие түркі бірлігі мен Түркістан тәуелсіздігі тақырыптары ұлтшылдық (түрікшілдік) бағыттағы өлеңдерімен ішінара байланысқан қырлары сараланды. Осындай зерттеулердің аясында қазіргі өзбек әдебиетіндегі протесттік әдебиеттің дамуына, көтерілген тақырыптар мен мәселелеріне, поэтикалық қуатылығына, азаматтық қоғам қалыптастырудағы ықпалына аналитикалық болжам жасалды.

Мақалада Кеңес одағы кезеңіндегі және Кеңес одағынан кейінгі кезеңдегі протесттердің М. Салих шығармашылығындағы көріністеріне мән беріліп, өлеңдері бірнеше қырынан зерттелді. Әділдік жолындағы күрес пен әлемді танудағы үлесі де жіті назарға алынды.

Кілт сөздер: Мұхаммед Салих, протест, антисоветизм, пост-антисоветизм, жәдітшілдік, өзбек поэзиясы.

F. Toltay

*PhD Doctoral Student of Pamukkale University
(Turkey, Denizli), e-mail: faizulla.toltai@gmail.com*

Protest Scenes in the Poetry of Muhammed Salih

Abstract. This article examines the appearance of protest elements in the poetry of Muhammed Salih, an Uzbek poet, a representative of the «Metaphorist school» in Soviet Uzbek literature and the founder of protest and emigration poetry. In order to clarify this issue from all angles, the poet's protest poems were classified into two macrogroups: Soviet Union period (anti-Sovietism) and post-Soviet period protest (post-anti-Sovietism). The protest motif in the poet Salih's poetry can be noted as a new facet of the research work in the context of this article for the first time in the literature of Kazakhstan.

In the first part of the article, the problem of nationalism (Turkism) and anti-Sovietism, which have become the main theme in M. Salih's work in the last forty years, was comprehensively analyzed. By using several literary methods, the characteristics of anti-Soviet protest, longing for independence and the achievement of sovereignty in the poet's poems were determined. The object and subject of the leitmotif «awakening» were studied in such poems as «Mother's Word», «Mouse in the Cage», «Awakening» written in this period. Focusing on the physics and metaphysics of the poems, the influence of the literature of the modernists before him was discussed. Special attention was paid to the beauty of allegory and metaphor in his poems and the peculiarity of writing, the meaning hidden in the surface of his poetry. The use of symbols and motifs characteristic of the classicist literature in the poet's poems was studied.

In the second part of the article, the feature of protest poetry in the post-Soviet Republic of Uzbekistan was studied. On the basis of M. Salih's poetry, the expression of critical ideas and values such as independence, civil society, freedom of speech, and human rights were analyzed. The process of development of emigration literature in modern Uzbek literature was differentiated based on the poet's poems such as «Strange tree», «Love of the enemy of the people for the homeland», «Prayer of the exiled exile». The characteristics of Salih's poetic nature were comprehensively demonstrated. The influence of the poet's political and literary life in emigration was analyzed in a comparative and synergistic aspect.

In M. Salih's protest poetry, the themes of Turkish unity and independence of Turkestan, which are of special importance, are partially connected with his nationalist (Turkish) poems. In the framework of such studies, an analytical forecast was made for the development of protest literature in modern Uzbek literature, the topics and issues raised, poetic power, and influence in the formation of civil society.

The article focuses on the manifestations of protests during the Soviet Union and the post-Soviet period in M. Salih's works, and his poems are studied from several angles. His struggle for justice and his contribution to world knowledge were also taken into consideration.

Keywords: Muhammed Salih, protest, anti-Sovietism, post-anti-Sovietism, modernism, Uzbek poetry.

Ф. Төлтай

*PhD докторант Университета Памуккале
(Турция, г. Денизли), e-mail: faizulla.toltai@gmail.com*

Протестные сцены в поэзии Мухаммеда Салиха

Аннотация. В данной статье рассматривается появление элементов протеста в поэзии Мухаммеда Салиха, узбекского поэта, представителя «метафористической школы», основоположника протестной и эмиграционной поэзии в советской узбекской литературе.

Для всестороннего исследования данной темы протестные стихи поэта были разделены на две макрогруппы: стихи советского периода (антисоветизм) и стихи постсоветского периода (постантисоветизм). Исследование мотивов протеста в поэзии Мухаммеда Салиха в контексте данной статьи можно отметить как новую грань исследовательской работы, впервые поднимающуюся в литературе Казахстана.

В первой части статьи всесторонне проанализированы проблемы национализма (тюркизма) и антисоветизма, ставшие основной темой в творчестве М. Салиха в последние сорок лет. С помощью литературоведческих методов в стихах поэта определены черты антисоветского протеста, стремления к достижению суверенитета и независимости. Объект и предмет лейтмотива «пробуждение» изучены в стихотворениях, написанных в тот период, таких как «Слово матери», «Мышь в клетке», «Пробуждение». Сосредоточено внимание на физике и метафизике стихов, обсуждается влияние литературы модернистов до Мухаммеда Салиха. Особое внимание уделено красоте аллегории и метафоры в его стихах, своеобразию письма и смыслу, скрытому на поверхности его поэзии. В стихотворениях поэта исследовано использование символов и мотивов, характерных для литературы классицизма.

Во второй части статьи исследованы особенности протестной поэзии в постсоветской Республике Узбекистан. На основе поэзии Салиха проанализировано выражение таких критических идей и ценностей, как независимость, гражданское общество, свобода слова и права человека. Особенности поэтической натуры М. Салиха, процесс развития эмиграционной поэзии в современной узбекской литературе исследованы и всесторонне продемонстрированы на основе таких стихотворений поэта, как «Чужое дерево», «Любовь врага народа к Родине», «Молитва ссыльного изгнанника». Влияние политической и литературной жизни поэта в эмиграции проанализировано в сравнительно-синергетическом аспекте.

В протестной поэзии М. Салиха темы тюркского единства и независимости Туркестана, имеющие особое значение, частично связаны с его националистическими (тюркскими) стихами. В рамках этих исследований сделан аналитический прогноз развития протестной литературы в современной узбекской литературе, поднятых в ней тем и проблем, поэтической силы и ее влияния на формирование гражданского общества.

В статье акцентируется внимание на проявлениях протеста в творчестве М. Салиха в советское и постсоветское время, а его стихи всесторонне исследуются. Учитывается также его борьба за справедливость и его вклад в мировое познание.

Ключевые слова: Мухаммед Салих, протест, антисоветизм, постантисоветизм, джадидизм, узбекская поэзия.

Giriş

1917 yılındaki Ekim Devrimi'nden sonra Komünist Parti'nin yazarlara uyguladığı baskı, özellikle milletin değerlerini yasaklayarak onun yerine rejimin önerdiği ve 15 cumhuriyete ortak kavramları empoze etme ve propagandasını yapma siyaseti, milli edebiyatın yeni edebi yöntem ve tekniklerini ortaya çıkartmıştır. Yani, Özbek yazarlar eserlerindeki yazarlık yeteneklerini semboller ile aktarmaya ve bu yol ile şiirin öğelerine gizli anlamlar vermeye geçmişlerdir. Çeşitli baskı ve işkencelerle beraber aşırı sansür, milli duygu içeren bütün araçlara olan yasaklama, 1956 yılına kadar edebiyatın bütün mecralarını etkilemiştir [1, s. 390]. Modern Özbek şiirindeki şairlerin semboller ve metaforlar ile yazması veya ifade tarzının ilk işaretleri 60'lı yıllardaki Rauf Parfi ile başlayan bir grup şairin eserlerinde görünmeye başlamıştır.

Modern Özbek edebiyatının seçkin şairlerinin içine Rauf Parfi'e ek olarak Abdulla Oripov, Erkin Voxidov, Hurşid Davron, Halimo Hudoyberdiyeva, Oman Matjan, Şavkat Rahmon, Usmon

Azim ve Özbek şiirindeki muhalif edebiyatın özelliklerini ortaya koyan, bu araştırmanın incelediği şair Muhammed Salih de girmektedir.

Araştırma Yöntemi

Araştırmanın materyali olarak Özbek şair Muhammed Salih'in "Val-Fajr" adındaki Kazakçaya çevrilmiş şiir külliyatından yararlanılmıştır. Bu kitap 2022 yılında, bu makalenin yazarının tercümesi ile Kazakçaya kazandırılmıştır. Bununla beraber, araştırma sürecinde Muhammed Salih şiirlerindeki anti-Sovyetçilik ve post anti-Sovyetçilik izlerini göstermek için yazarın şiiri ile ilgili ortaya atılmış eleştiriler ve teorik metodik yayınlar kullanılmıştır. Şairin şiirlerini tahlil etmek için kültürel-tarihi, karşılaştırmalı-tarihi ve metinlerarası yöntemler kullanılmıştır. Kültürel-tarihi, karşılaştırmalı-tarihi ve sinerjik yöntemler her bir tarihi dönemdeki siyasi ve edebi süreçlerin Muhammed Salih'in eserlerine ne kadar etkide bulunduğunu ortaya çıkarmada, metinlerarası yöntem yazarın eserlerindeki metin katmanlarının ortaya çıkarılmasında ve sinerjik yöntem sömürgeci kurtulduktan sonra onun halk bilinci ve şiirdeki etkisini göstermek için kullanılmıştır.

Sonuçlar ve tartışma

Muhammed Salih'in Türkistan edebiyatındaki diğer şairlerden farkı, onun muhalif eserlerinin ve muhalif yaşantısının Özbekistan Cumhuriyeti bağımsızlık aldıktan sonra da devam etmesindedir. "Muhali" motifi birbirine sıkıca bağlı birkaç genel sorunu kapsamaya ile kendini göstermektedir. Bunların arasında sosyal ve politik eşitsizlik, eski geleneklerin baskısı ve bunun sonuçları [2, s. 58–59], özgürlük ve egemenliğin kısıtlanması yer almaktadır. İşte bu tür çözümsüz sorunların bir sonucu olarak, protesto kavramı ön plana çıkmaktadır. Muhammed Salih'in de eserlerindeki muhalif görüşleri, Sovyetler Dönemi ve Sovyetler sonrası Özbekistan Cumhuriyeti'ndeki sosyo-politik yaşamda karşılaşılan eşitsizlikten dolayı ortaya çıkmıştır. Kazakistan halk yazarı, şair Oljas Süleymanov, Muhammed Salih'in edebi-siyasi hayatı hakkında "Ben Muhammed Salih'i 80'li yılların sonunda SSCB dağılıp, şairler siyaset ile haşır neşir olmaya başladığı dönemde tanıdım. Yetenekli şair Muhammed Salih yeni, demokrat Özbekistan'ı arzu etti. Ama bu hayaller cumhuriyetin başında duran önceki yönetim üyelerinin planları ile uyuşmadı. Muhammed Salih vatanının geleceğine yönelik fikrini değiştirmemiştir, bu düşünce onun şairlik yeteneğine güç vermiştir [3, s. 273]." demiştir. Modern Özbek şiiri adlı "kağanlığın kağanı" olarak kabul edilen Rauf Parfi, "Ulu Türkistan'ın dokuz büyük nehri vardır. Bu Amu Derya, Sır Derya, bu Abdurrauf Fitrat Nehri, Abdullah Kadiri Nehri, Abdullah Çulpan Nehri, Muhtar Avezov Nehri, Cengiz Aytmatov Nehri, Olcas Süleymanov Nehri, Muhammed Salih Nehri. Benim damarlarımda bu dokuz nehrin suyu akar. Bu büyük nehirlerin kıyılarında dolaşır hep aç muhtaç gezerim" [4, s. 19] şeklinde fikir bildirmiştir. Büyük şahsiyetlerle aynı derecede olup, Ceditçiler'in manevi varisi olarak kabul edilen Muhammed Salih'in eserleri Özbek milletinin 20. yüzyıldaki Firat, Çulpan, Kadiri [5, s. 24–42] gibi büyük şahsiyetleri Sovyetler'in, Sovyetler sonrası Özbekistan Cumhuriyeti'nin açık olarak eleştirilmesi ile ön plandadır.

Şairin muhalif eserleri ilk olarak 1985 yılı ocak ayında "Politbüroya mektup" adlı ünlü manifestosu ile başlamaktadır. Bu eser Özbek devleti ile beraber, bütün SSCB'ye büyük etki etmiştir. Böylece, esere konu olan sosyal depresyon, şairi siyasete yönlendiren bir faktör haline gelmiştir. Bu bölümde, şairin muhalif yöndeki şiirlerinin derinlemesine incelenmesi için Sovyetler dönemi (anti-Sovyetçilik) ve Sovyetler sonrası dönemi (post anti-Sovyetçilik) olarak iki döneme ayırmak uygun görünmektedir. Ancak iki dönemde de ortak motif ezilen halk ile ezen ise yönetimdir.

Özbek Şair Muhammed Salih'in şiirine 20. yüzyıldaki Ceditçiler'in eserleri ve düşünceleri oldukça etki etmiştir. Ceditçiler'in Türk birliği, Türkistan bağımsızlığı gibi kavramları, "uyanmak" ve "uyandırmak" motifleri, onların siyasi ve edebi tutumları Muhammed Salih'in "Ananın dediği", "Kafesteki fare", "Uyanış", "Sır", "Teşbihsiz şiir", "Şairin esprisi" gibi şiirlerinde tamamen görünmektedir. Şairin anti-Sovyet şiirindeki mızrak, sivrisinek, bülbül gibi semboller, yenilenip

yeni önem ve anlama sahip olmuştur. “Garip ağaç”, “Prag hapishanesinde yazılmış bir şiir”, “Vatan Hainin Vatan Sevdası”, “Sürgündeki Dervişin Duası”, “Dönüş”, “Vatan Üzere Bir Barış Var, Savaştan Beter” gibi post anti-Sovyetçilik şiirlerinin anti-Sovyetçiliğin devamı olduğu ortaya konmuştur. Şairin eserlerindeki bu dönemde de sivil toplum, ifade özgürlüğü, insan hakları ile birlikte Türkistan’ın bağımsızlığı, Türk birliği başta olmak üzere incelenmiştir.

1. Muhammed Salih şiirlerindeki anti-Sovyetçilik

Muhammed Salih’in 2021 yılında “Yitik Şifa” yayınevinden çıkmış olan “İmperativ” adlı kitabında şiirlerin siyasileştirilmesi süreci ayrıntılı olarak incelenmiştir. Yazar bu kitabında Edgar Allan Poe yöntemi ile kendi eserlerini kendisi analiz etmiştir. Burada genel olarak şiirlerin anlamı anlaşılır olsa da, şair kısıtlamanın yeni anlamlar doğurduğunu öne sürmektedir [6, s. 176]. Yani, 80’li yıllardan itibaren siyasileşmiş eserlerin kavramsal özelliğini kaybetmediği ve duygusal coşku seviyesinin düşmediği görülmektedir.

Milliyetçilik (Türkçülük) ve anti-Sovyetçilik yazarın son 40 yıldaki eserlerinin ana konusu haline gelmiştir. Anti-Sovyetçilik ile anti-Komünizm’i değiştirmekte olan ideolojiden korunma ideolojisi [7, s. 197] olarak kabul etmek mümkündür.

Şairin Sovyet ordusunun saflarındaki askeri yaşamı doğasını tamamen değiştirdi. Şair askerdeki Rus şovанизм şeklini görüp, ona karşı mücadelenin ilk tecrübesini de burada yaşamıştır. Daha sonra bu tecrübe Muhammed Salih’in eserlerini de etkilemiş, Ceditçiler’den sonraki ateşli anti-Sovyetçi şahsiyete dönüşmüştür. Aradan yıllar geçip, bağımsızlık kazanıldıktan sonra da Salih muhalif siyasi-edebi yaşamını sürdürmüştür. Bunun sebeplerinden biri, bağımsızlık kazanmış olan Türkistan ülkelerinin Sovyet ideolojisinden vazgeçmemeleri olmuştur. Sömürgeci çıkarmak için ülkelerin neosömürgecilik siyaseti Muhammed Salih’in hayal ettiği bağımsızlık değildir. Ancak bugüne kadar Batı’da hala popüler olan post-Sömürgecilik Rusya’nın edebi haritasında yaygın değildir [8]. Türkistan ülkelerinin neo-Sömürgecilik’i konusu üzerinde bir sonraki bölümde durulacaktır. Bu bölümde Sovyet iktidarının Kolonizm’e karşı direniş kavramının gösterildiği Muhammed Salih şiirleri üzerinde durulmaktadır.

Sovyet ideolojisi, Türkistan ülkelerinin kolonileşmesinde ve koloni olarak tutulmasının tek aracı olmuştur. Bu tek araca karşı çıkan, egemenliği talep eden, binlerce kişi bu ideoloji yolunda ölmüş, şehit olmuştur. Bunlardan biri, Ceditçi, Özbek şair Abdulhamit Çulpan’dır [5, s. 25]. Ceditçilerin manevi mirasçısı Muhammed Salih’in anti-Sovyetçi şiirlerinin analizine Çulpan’a adanmış şiirinden başlamak doğru olacaktır.

Ananın dediği

(Abdulhamid Süleyman Çolpan hatırasına)

Sen de o yoldan gittin, Ah Balam,
Dön dedim, dönmedin, artık geç, eyvah
Ram etti seni de şüpheli ahenk,
Ram etti yurdundan kovulan ervah!

Neyleyim, sen de gittin onun yolundan,
Gül değil, dikene basarsın sen de,
Sen de ervah gibi gezersin yalnız,
Lisanını tabana asarsın sen de!

O yoldan gittin ve korkmadan baktın
O karanlık korkunç mağaraya sen!
Eyvah, sen de vuracaksın başını
Ervah başını vuran eski duvara! [3, s. 216].

Şiirde Muhammed Salih Ceditçiler’in manevi mirasçısı kimliği ile görünmektedir. Ceditçiler’in ortak amacı Türkistan’ın özgürlüğü, Sovyetler’e karşı durmak, Türkistan’ın bağımsızlığına ulaşması, Türk birliği arzusu olmuştur. Bu yol için hareketi farz olarak kabul eden

şairin hayatı, şiirinden farklı olmamıştır. Aslında, Muhammed Salih için bu yol bağımsızlığa kadar da, bağımsızlıktan sonra da bu sıkıntılı olmuştur. Ama bu yol halkın özgürlüğüne kapı açan yoldur. Yani 19. Yüzyılın sonu ile 20. Yüzyılın başındaki Özbek edebiyatı “milli uyanış edebiyatı” [9, s. 97] olmuştur.

Türk birliği, Türkistan bağımsızlığı gibi düşüncelerin tamamında Altay’dan Anadolu’ya kadar oluşan bazı motifler vardır. Bunlardan biri uyanış motifidir. Kazak bozkırında “Uyan Kazak” sloganı ile öne çıkmış, Oğuzlar ve Karluklar edebiyatında da görüldüğü bugüne kadar birkaç kez söylenmiş, yazılmış ve etraflıca analiz edilmiştir. Bu araştırmada da bu motife tüm yönleri ile bakılacaktır.

Muhammed Salih’in şiirlerinde uyanmak motifini tahlil etmeden önce, uyanış sürecinin nasıl başladığına bakmakta fayda vardır. Uyanış süreci, A ve B noktaları frekanslarından ulaşılan netice “uyanık” obje, “uyandıran” subjedir. Yani uyumakta olan insanı, kendi isteği olmadan uyandırmak için dış faktörlerin etki etmesi lazımdır. Türkistan edebiyatında uyanışı simgelemek için sivrisinek, mızrak, bülbül gibi kavramlar kullanıldığı bilinmektedir. Buradaki temel husus uyandırılması istenen kişinin uyandırılması ya da uyanmasıdır.

Şairin Sovyetler dönemi ya da anti-Sovyetçilik dönemlerinde kullandığı “uyanmak” motifi iki alt gruba ayrılarak incelenebilir. Onlar “uyandıran” ve “uyanık” gruplarıdır. Muhammed Salih klasik Türkistan edebiyatındaki “mızrak ile dürtse de, yatıyorsun Kazak uyanmadan” dediği gibi sürecin kendisini değil, sebeplerini dile getirmektedir. Örneğin şakıyıp yorulan bülbülün sonunda fareye dönüşmesinin okuyucuları da düşündürmesi mümkündür.

Kafesteki fare

Kafesteki işte şu gri fare,
Bir zamanlar bülbüldü,
Bir zamanlar pır pır uçardı o,
Şimdi ise sürünür ayak altında.

Evvelce avcıdan korkardı,
Şimdi ise kediden korkar.

Şu gördüğünüz gri renk fare
Bizi uyandırır bir zamanlar
Seher vakti “cik-cik” öterek, [3, s. 206].

Şiirin yapısından ‘uyandırıcı konusu artık ‘uyandırıcı durumunda olmadığı görünmektedir. Daha doğrusu, fare artık hiç kimseyi uyandıramamaktadır. Bununla birlikte, “ayak altında dolanıyor” söyleminin ifadesinden fareye dönüşmeden, bülbülün de insanların ayağa kaldırdığını görmekteyiz. “Ayak altı” ile “dolanmak” hareketi bir mekanda birkaç hareketin yaşanmakta olduğunu bildirir. Yani, klasik editçi Türkistan edebiyatında uyandırıcı konumunda olan bülbül belli bir derecede insanları uyandırabilmiştir. Yoksa, Ceditçi bülbülün fareye dönüştüğünü uyanmayan insan nereden bilsin. Ancak, en önemli mesele bu değildir. En önemlisi uyanık insanların, “uyandırdığı mekân” nasıl olmalı? Uyanık insanın bağımsız ve egemen bir devlette uyanmadığı kesindir. Eğer böyle olduğunu hesaba katarsak, bülbül hiçbir zaman fareye dönüşmezdi. Burada bülbül ile farenin konumuna dikkat çekmemiz doğru olacaktır. Bülbül yüksekte, fare aşağıdadır. Yani, yükseği arzulararak uyanık insanlar gözlerini açtıklarında hala aşağıda olduklarını bilmişlerdir. Şair bunu fare sembolü ile anlatmıştır. Psikolojik olarak farenin görünüşü, onun yapısı ve soğukluğu alacakaranlığı hatta karanlığı simgeler. Yani, şairin söylediğine göre uykudakiler karanlık ya da dar bir yerde uyanmışlardır. Bu “uyanış” şiirinden de görülmektedir.

Uyanış

Henüz peydah olmadı Cenup
Uykudadır Şark dahi henüz,

Ama benim tanım attı çoktan
Attı tanım gece yarısı

Uyandın sen, çaren yok artık
Gözlerin reddetti uykuyu eyvah!
Şimdi sen ellerini uyandır
Kulağını uyandır, sen – tansın!

Çekmeceye gizle günahını
Umumun yaptıklarının içinde gizle.
Emret, neyi terennum etsin
Tan, gögsündeki yapıyınız kuşu! [3, s. 73].

Şiirin metafiziğine bakıldığında “uyandırıcı” durumundaki bülbülün ruhu uyananın vücuduna geçip, bedeni fareye dönüştüğünü söylemek mümkündür. Fare sembolü ise uyanan insanların gözlerini karanlık mekanda açtıklarını göstermektedir. Hatta onların şafağı da karanlıktır. Bu karanlığın Sovyetler’in baskısı ve zulmü olduğu anlaşılmaktadır. Ceditçiler’in mızrak ile dürterek sivrisinek gibi ses çıkararak bülbül gibi şakıyarak uyandırdığı insanların bundan sonraki amacı mirası devam ettirmek, Türkistan’ın bağımsızlığı yolunda can vermektir. Burada sıkı sansür ve baskıcı ideolojinin kısılcından çıkarıp özgürlüğü halk arasında nasıl öğütlemek mümkündür? sorusu ortaya çıkabilir. Hiçbir zaman çıkılamayacak gibi görünen bir zindanın dibinde egemenlik hakkında düşünmek sadece şairin yapabileceği bir iştir. Onun “Sır” adlı şiirinde:

Ağzın kulağında,
Neyi işitti acaba kulağın?
Moralin yerinde görünüyor,
Cümbüş desen hangi haberden?

Ne vakit? Ne zaman? Sabahleyin mi?
Seher vaktinde mi? Hangi saatin?
Hangi saniyesinde? Hangi radyo?
Hangi halkın? Hürriyete?
Nasıl kavuştuğunu ilan edecek?

Ağzın kulağında,
Moralin yüksek,
Biz de vakıf olalım bu sırta,
Biz de senin gibi
Sabaha kadar uyuyamadan dolaşalım, söyle! [3, s. 208].

Şiirde görüldüğü gibi “ağız kulağında olan” insanın “bağımsızlığa ne zaman, hangi saatte” ulaşacağını bilmekten daha büyük nasıl bir mutluluğu olabilir? Üstelik bu Türkistan özgürlüğüdür. Bu bakımdan baktığımızda, Anadolu’daki ünlü şair Ziya Gökalp’in “Vatan ne Türkiye’dir Türkler’e ne Türkistan/Vatan büyük ve müebbet bir ülkedir, Turan” [10, s. 195] şeklindeki dizeleri ile Muhammed Salih’in de görüşü uyuşmaktadır. Bu hususta Muhammed Salih şiirlerinin yapısına, yani eserlerindeki anlatım biçiminin özelliklerine de değinilmesi gerekmektedir. “Sır” adlı şiirinde olaylar “ben, sen, o” sınırından aşır, dördüncü bir boyutta meydana gelmektedir. Günümüzde dördüncü boyuta hangi ismin verilmesi gerektiği hakkında kesin sonuca ulaşılamamıştır. Sadece dikkatlice okunduğunda olayların birinci taraf ile dördüncü taraf arasında geçtiğini görmek mümkündür. İkinci taraf ise olayların şahididir. Bunun gibi hususlara Muhammed Salih’in eserlerinde çokça rastlanmaktadır. Bunu Fransız filozof Michel Foucault’un felsefi görüşlerini dikkate alarak yaşanılmakta olan yerin aynı zamanda hem mitolojik hem de gerçek çekişme alanı olduğunu öne sürerek “heterotopik taraf” ya da “heterotopik mekan” [11, s. 197] olarak adlandırılması önerilmektedir. Dördüncü taraf meselesinin de incelenmesi gerekmektedir.

Klasik kavramlara karşı çıkmak ya da muhalefet etmek belli bir düzeyde slogan atmak ya da lirik kahramanın kahramanlığının öne çıkarmakla sınırlı kalır. Yine de sanatın hepsi bir muhalefet olsa bile muhalefetin hepsini sanat olarak kabul edemeyiz. Bu hususta, muhalefet etmenin sadece slogan atmak olmadığını Muhammed Salih şiirleri vasıtasıyla okurlara ispatlamak istemiştir. Şair muhalifliği, ironi yöntemi ile ortaya koymaktadır. Yani şaire göre artık uyananlar, ne olursa olsun bir daha uyuyamayacak durumda olanlardır. Onlar, kendilerinden ister gücü ister işi bakımından olsun, büyük olan imparatorluğu bir anda yıkamasalar da onunla dalga geçebilirler. Bu tür muhalefet, dili ironi ile kullanabilen postmodernistlere özgü bir yöntemdir [12, s. 15] Örneğin şairin “Teşbihsiz şiir” adlı şiirinde

O tevazu sebebiyle yalnız,
Gizlenmez zenginliği, malı ardına.
O bizden insanca gizlenir,
Meselâ, kendi sakalı ardına. [3, s. 233]

Diyerek keçinin sakalı gibi sakalı olan Lenin ile dalga geçmektedir.

Eğer moda değilse bırakmak sakal,
Büyük için yeter basit bir bıyık
Bize şu bıyık da ağır gelirse,
O kaşı ardına gizlenir derhâl. [3, s. 233].

Bu dörtlükte siyah bıyıklı Stalin ile gür kaşlı Brejnev’i betimlediği anlaşılmaktadır. Sakal, bıyık, kaş sembollerini kullanarak “Teşbihsiz şiir” adlı şiirinde eşsiz benzetmeler yarattığını görmekteyiz. Bu semboller vasıtası ile şair Lenin’ci Komünist Parti’nin insanları ile alay edilebileceğini göstermiştir. Kızıl Sovyetler’in kısır ideolojisini empoze edip, ayrıca bu dönemin komünist insanının imajını betimleyen “Şairin esprisel şiiri de alaylı üslubun en önemli örneklerindedir.

Şairin esprisi
(Çocuklara)

Babasının taktığı madalya
İlgisini çeker çocuğun;
-Bu yuvarlak Babacığım,
Kapağı mı çaydanlığın?
-Anlamıyorsun ki yavrum
Anlatmak istesem de,
Bu çaydanlığın kapağı değil,
Bu ağzımın kapağı! [3, s. 238].

İncelenen şiirler üzerinden Muhammed Salih’in eserleri anti-Sovyetçilik’in oldukça yüksek seviyede olduğunu görmek mümkündür. Semboller ile süslenen “Val-Fajr”, “Kuş ile Sohbet”, “Sovyet Kişisinin Gündemi” ve bunun gibi pek çok şiiri ayrı ayrı incelemeye değerdir. Bu makalede anti-Sovyet edebiyatındaki bazı klasik kavramların Muhammed Salih eserlerindeki yenilenmiş şekli tahlil edilmeye çalışılmıştır. Bu sayede anti-Sovyetçilik’in ne kadar yazıldığını, arttığını ve geliştiğini tahmin edebilir.

2. Muhammed Salih şiirlerindeki post anti-Sovyetçilik

Rus İmparatorluğu’nun manevi olarak da çökmesini Hegel felsefesi büyük ölçüde etkilemiştir. Hegel’den sonra Karl Marks ile Engels çıkmış, o ikisinden sonra ise yıkılan imparatorluğun yerine Lenin gelmiştir. Böylelikle sömürgeciliğin yeni devri başlamıştır. Komünist ideoloji Türkistan ülkelerini sömürme aracına dönüşmüştür. Anti-sömürgeciliğin temsilcileri kendi ömürlerini sömürgeci siyasete karşı çıkmaya adanmışlardır. Sonunda Muhammed Salih’in ifadesi ile zincirlerinden kurtularak Türkistan coğrafyasındaki halklar bağımsızlıklarını kazanmışlardır. Daha doğrusu bağımsızlıklarını kazandıkları kabul edilmektedir. Sömürgecilikten kurtulan devletler, bağımsızlıklarını kazandıkları günden itibaren neo-sömürgecilik ile karşılaşmışlardır. Muhammed

Salih edebi ve siyasi hayatının bir kısmını sömürgecilığe yani Sovyet ideolojisine karşı olarak geçirmişse, kalan kısmını neo-sömürgecilığe karşı durmaya adanması gerekmiştir. Yoksa bağımsız devletin sömürgecilikten kurtuluşu gelmemiştir. Sömürge olarak serbest kalmayı uygun görmüştür. Bu Sovyet ideolojisinin belli bir kısmının bağımsız devletlerde hala devam etmesiydi.

20. yüzyılın ortalarında ortaya çıkan sömürgecilik sistemini dünya çapında görülmüş ve buna rağmen tüm ülkeler bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Ancak sömürgecilik hala vardı. Bu tez günümüz dünya sisteminde neo-sömürgecilığın temel ekonomik belirtilerinin korunması ile açıklanmaktadır. Bunun için de üretim ile kapitalin bir yere toplanması neticesinde monopolinin oluşması sanayi ve bankacılık kapitalinin ortaya çıkması oligarşinin oluşması kapitali ihraç etme ivmesinin artması, kapital saatlerinin monopolik örgütlerinin oluşması [13, s. 96–97] neo-sömürgecilığın belirtileri idi. Bununla birlikte milli devlet kavramının ortadan kalkması, devlet egemenliğinin yıpranması ve çeşitli gayri resmi ve resmi yapıların bununla birlikte yeni medeniyetler ile devletin bölgeleri gibi başka da oluşumların ortaya çıkması neo-sömürgecilığın bir göstergesi idi. Türkistan ülkeleri bağımsızlıklarını kazansalar da yukarıda bahsedilen problemler ile karşı karşıya kalmışlardır. En acısı da neticede zarar gören halk idi. Sadece sonunda değil bütün süreç boyunca, acılar ile azapları halk çekmiştir. Bu Sovyet ideolojisinin mirasçıları için zenginleşmenin eşsiz bir yoluna dönüşmüştür. Sömürgecilığın kısılcından perişan halde kurtulan halkı kimse düşünmemiştir. Bu dönemde Muhammed Salih eserlerinin yeni devri başlamıştır. Yeni devir şiirlerindeki post anti-Sovyetçilik'i tahlil etmek için tarihi-siyasi olayları, kronolojik sıraya göre karşılaştırmak icap etmiştir.

Muhammed Salih, 1991 yılı aralık ayında Özbekistan'daki cumhurbaşkanlığı seçiminde İslam Karimov'un tek rakibi olmuştur. Resmi bilgilere göre yüzde 12.7 oy alan Salih seçimi kaybetmiştir [3, s. 13]. Seçimden sonra Salih ve onun taraftarları kovuşturulmaya uğramışlardır. Muhafif gazeteler kapatılıp, imtiyaz sahiplerine dava açılmıştır. Muhammed Salih uluslararası örgütlerin yardımı ile dört gün sonra serbest bırakılmıştır. 1992 yılının 2 temmuzunda Muhammed Salih kovuşturmalara karşı çıkar ve onun milletvekilliği düşürülür. Ancak 1993 yılının nisan ayında tekrar tutuklanarak devlete hainlik yaptı diye suçlanır. Uluslararası örgütlerin müdahalesiyle çok geçmeden Taşkent dışına çıkmamak şartı ile tahliye edilir. Böylece Muhammed Salih zorunlu bir şekilde önce Bakü'ye oradan da Türkiye'nin o dönemdeki cumhurbaşkanının daveti ile Anadolu'ya göç eder. Ancak Muhammed Salih Türkiye'de de uzun süre kalmaz. 1994 yılında Türkiye'den Almanya'ya, ondan sonra Romanya, Bulgaristan ve Ukrayna'ya sürülür.

Şairin edebi kronolojisine dikkatle bakıldığında, 1990 yılından itibaren edebiyattan uzaklaşmaya başladığı görülmektedir. Bunun en temel sebebi, şairin 1990 yılından bugüne kadar, edebiyattan ziyade siyaset ile ilgilenmesidir. Gerçeküstü sebebi ise doğup büyüdüğü topraklardan, uzaklaşan şair tıpkı kökünden uzaklaştırılan ağaç gibi olmuştur. Biz bunu şairin 1994 yılında yazdığı “Garip Ağaç” adlı şiirinden fark etmekteyiz.

Garip Ağaç

Şairler gibi ben dünyayı gezip,
Yazamadım hiç şiir ve türküler.
Çünkü atayurttan çıktığım sezip,
Terk ederler beni hece, rükünler

Çünkü dolaşması için gözde yaş,
Zâhir olması için yürekte ilham,
Bana zarur idi acı bir güneş,
Keskin kara iklimi lazımdı bana.

Bana güzel deniz ve ırmaklardan
Yeşil ormanlardan dostum söz açma.

Ben yalnız Türkistan topraklarında
Yaşayabilen bir garip ağacım. [3, s. 239].

Şiirden görüldüğü üzere şair sadece Türkistan'da yetişen garip ağacın, atayurdu dışında bir yerde meyve vermeyeceğini yazar. Hatta sözlerinin şiir olarak kafiyeli yazılmadığını öne sürer. Şair için önce vatan lazımdır. Vatanın ılık havası lazımdır. Ülkesinin yarını için çalışan şairin Sovyetler'in mirasçılara karşı muhalefeti böyle başlar. Biz bunu şairin şiirlerindeki post anti-Sovyetçilik olarak adlandırdık. Şairin şiirlerindeki post anti-Sovyetçilik'in tamamıyla yurtdışında gerçekleştiğine de dikkat çekmek gerekir. Yani Muhammed Salih Özbek edebiyatında sadece post anti-Sovyetçilik'in değil, aynı zamanda da göçmen edebiyatının da güçlü bir temsilcisi sayılmaktadır. Bu bakımdan ele alınınca Muhammed Salih şiirlerindeki post anti-Sovyetçilik ile birlikte göç şiirlerini de incelememiz gerekmektedir.

Beş sene sınır dışı edildikten sonra 1999 yılında Türkiye'ye dönen Muhammed Salih, Taşkent'te meydana gelen patlamadan dolayı suçlanmış ve gıyabında 15 yıl hapis cezasına çarptırılmıştır. Daha sonra Salih'in bu suçla herhangi bir bağlantısının olmadığı kanıtlanmış ve aklanmıştır. 2021 yılının 28 kasımında Azatlık Radyosu'nun davetiyle Salih Amsterdam'dan Prag'a gelmiştir. Ancak Prag havalimanında Özbek hükümetinin isteği üzerine tutuklanmıştır. Onu bir zamanlar Çek Cumhurbaşkanı Vatslav Gavel'in tutuklu kaldığı Pankrak Hapishanesi'ne kapatmışlardır. Toplumun büyük tepkisine rağmen Prag İl Mahkemesi 30 kasımdaki duruşmada Muhammed Salih'i daha sonra Özbekistan'a iade etmek üzere 40 günlüğüne hapse mahkûm etmiştir.

"New York Times" gazetesinin gazetecisi Piter Grin, Muhammed Salih ile görüşmesi hakkında, Pankrak Hapishanesi'nden şunları yazmıştır:

Pankrak Hapishanesi'nin görüşme odasındaki (beyaz badana ile boyanmış) sallanan masada, yıpranmış hapishane kıyafeti ile kendi halkının ünlü şairi oturuyordu. Onun baş tarafındaki tellerin arasında bulutlu gökyüzünün bir kısmı gözüküyordu [3, s. 14].

Şair ise bu dönemi, şu şekilde betimlenmiştir:

Prag hapishanesinde yazılmış bir şiir

Bugün düşman gülüp dost ağlayan an,
Ümidini yalnız sana bağlayan an,
Ya Rab, bizi kolla, kap-kara zağlar
Bülbüller yerinde "çah-çah"layan an! [3, s. 241].

Bülbülün yerine kargalar ötüp, düşmanı güldüğü zaman yaradan, şaire destek vermiş gibi olur. Daha sonra şehir mahkemesi Özbek tarafının sunduğu materyallerin hepsinin siyasetleştirildiğini öne sürerek, Muhammed Salih'i Özbekistan'a iade etmeye vazgeçmeye karar almıştır. Hapisten çıktıktan sonra Çek cumhurbaşkanı onu görüşmeye davet edip, Salih'i Çek Devleti'nin suçsuz yere tutuklamasından dolayı, özür dilemiştir.

Kovuşturmadan başı kurtulamayan Muhammed Salih'e bugüne kadar üç defa suikast düzenlemiştir. Üç defa Muhammed Salih'i planlı bir şekilde öldürmeye teşebbüs edilmiştir. Ancak bunun hepsine rağmen sağ kalmıştır. 2017 yılının eylül ayının başında İnterpol Muhammed Salih'i arananlar listesinden çıkartmıştır [3, s. 14]. Şair 2018 yılında yıllardır gölgesi gibi peşini bırakmayan güvenlik teşkilatına ithafen "Vatan Hainin Vatan Sevdası" şiirini yazmıştır:

Güvenlik Hizmeti iyice dinle
Vatan Hainiyim yurtdan uzakta
Bilin ki söyleyecek bir gün şairler
Hainlerin Vatan sevgisi hakkında [3, s. 256].

Geçen yüzyıldaki kızıl imparatorluğunun mirasçıları kendi vatanına sığdırmadığı halk düşmanının ülkesine olan aşkı ile ilgili ciltler dolusu efsaneye engel olamamıştır. Ağızdan ağıza Muhammed Salih ile ilgili ve onun vatanına olan aşkı hakkında pek çok efsane vardır.

Sovyetler Birliği dağıldığı sırada sömürgecilikten kurtulan halkı kucaklayarak şair, Sovyet ideolojisine karşı muhalefetim bitti diye düşünmüştür belki. Ancak her şey bitti dediği anda

başlamıştır. Sovyetler Birliği'ne karşı muhalefeti, daha sonra Özbekistan hükümetine karşı muhalefete dönüşmüştür. Yıllardır evsiz, barksız ülkeden ülkeye göç ederek dolaşsa da siyasi ve edebi konularda yazmaya devam eden şairin, 1990 yılından sonraki edebi faaliyetleri göçmen olarak yaşadığı dönemde gelişmiştir. Yukarıda da bahsettiğimiz gibi bağımsızlık dönemindeki Özbek edebiyatında Muhammed Salih'in post anti-Sovyetçilik'i göç ile ikiz kavram haline gelmiştir. Şairinde kendisinin sevdiği ülkesinde adalet ve eşitlik oluşmayınca vatanına dönmeyi utanç saymıştır. Hatta bu mücadelesinin ebediyen süreceğine inanmıştır, örneğin "Sürgündeki Dervişin Duası" adlı şiirini ele alalım:

Yurdumda adalet olmazsa baki,
Rabbim, bu kuluna huzur buyurma,
Zulüm devam ederken yurdumda ta ki,
Mazlum makamından beni ayırma!

Dilimi öttürme Ey Yaradanım,
Hakikati söylemek mümkün değilse,
Ta ki halkım ayak altında iken,
Bana haram olsun Vatana dönmek! [3, s. 260].

Şairin şiirini okurken kendi düşüncesi ve kararlarından hiçbir zaman vazgeçmeyen bir insan olduğunu görüyoruz.

Hatta katillere nasip etmiştir,
O sevgili Vatan visali,
Hırsız döndü, veledi zinalar döndü,
Dönmedi vatana yalnız M.Salih! [3, s. 261].

30 yıla yakın zaman içerisinde Salih'ten başka herkesin ülkesine döndüğünü yazar. Sadece kendisinin ülkesinden uzakta olması canını acıtır. Ancak Salih bey ülkesine dönerse:

Baht kuşu dolanıp uçmaz başımda,
Fakat bak ayaktayım, biraderim bil!
Necmeddin Kübradek yetmiş yaşımda,
Savaşa dönüyorum, Vatan'a değil! [3, s. 261] diyecektir.

Şairin vatanına henüz dönmediğine bakılırsa, o mekânda bugüne kadar "adaletin şafağı sökmemiş" demektedir.

Bu hususta dikkat çekilmesi gereken bir başka mesele ortaya çıkmaktadır. Yukarıda söylendiği gibi, post anti-Sovyetçilik, anti-Sovyetçilik'in devamıdır. Demek, bazı kavramlar her iki gruba da ortak olmuştur. Örneğin birinci bölümde dikkat çekilen uyanma motifi, şairin şiirlerinde bağımsızlık sonrasında da kendini göstermiştir. Birinci bölümde tahlil edilen "Kafesteki Fare" ve "Uyanış" şiirlerinin devamı olarak huzur var ülkemde savaştan daha tehlikeli adlı şiirini incelemek mümkündür. Fakat öncelikle, Muhammed Salih şiirlerindeki uyanış motifinin kronolojisini tekrar oluşturmak gerekir. Fareye dönüşen bülbülün halkın belli bir kısmını, daha doğrusu Ceditçiler'den sonraki entelektüelleri uyandırdığını bilmekteyiz. Onlar kendilerini uyandıran subjenin artık uyandıran statüsünde olmadığını görürler. Kendilerinin umduğu mekânda uyanmamışlardır. Yani uyanan ile uyandıran, nesne ile subjenin zamanı değişse de mekânı değişmemiştir. İşte bu yüzden güle âşık bülbül fareye dönüşür. Dar ve karanlık yerde gözlerini açan entelektüeller bayrağı kendi ellerine alıp halkın uykudaki kısmını uyandırma işine koyulmuş. Uyandırma sürecinin ikinci dönemi Özbekistan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını ilan ettiği döneme denk gelir. Yani uyandırma vazifesi bülbüle değil, fareye de değil, karanlıkta uyanan insanlara verilir. Bundan sonraki süreçte Ceditçiler'in kuşunun uyandırdığı insanların halkı uyandırması gerekir. Böylece uyanma motifinin kronolojisini oluşturduktan sonra bu sürecin Muhammed Salih'in şiirlerindeki yansımalarına dikkat çekelim.

Vatan üzere bir barış var, savaştan beter
Savaştan da beter bir barış asılı yurdum üzere
Vebadan beter bir sıhhat var
Kıvanç var, tıpkı cenazede tebessüm misali
Bir sarhoşluk var; ölüm mestliği gibi.
Milletim, uyuma sanatını bana da öğret,
Otuz yıldır kapanmıyor kum dolu bu gözlerim
Bir azıcık uyku ver, şu asırlık uykundan
Şu mehabetli rahatlığından bulaştır biraz bana [3, s. 253].

Şairin şiirlerindeki “uyandırıcı” duruma sahip insanların 30 yıl boyunca hiç kimseyi uyandıramadığını görmekteyiz. Hatta uyandıramadıkları için şair, rahatsızlık duymaktadır. “Huzur Var Ülkemde Savaştan da Tehlikeli” adlı şiirinde savaştan daha kötü bir sessizliğin ülkesini işgal ettiğini, hatta Yurdunun geleceğin, Türk birliğini, Türkistan’ın özgürlüğünü düşünerek kederlenen insanların bu keder karşısında sağlıklarının da iyi olduğunu söylemektedir. Fakat şiiri aşırı duygusallık ile değil, soğukkanlılıkla ve akılla tekrar okursak, halkın uykuda da olsa yaşamakta olduğunu görürüz. Yaşamakta olan herhangi bir halk, uyanmaya ihtiyaç duymayabilir. Yani Türkistan halkı uyanmadan da yaşayabilir. Zira onların ölümüne benzer gülüşü ve cenazeye benzer sevinci vardır. Böyle bir davranış tabii ki iktidardakilerin de işine gelmektedir. Çünkü uykudaki halk en güvenli sermayedir. Onları uyutmaya devam etmek kölelikten kurtulup millet olmasını sağlamamak neo-sömürgeciliğin belirtilerinden biridir.

Muhammed Salih kendi ülkesinin bağımsızlığını kazanmasına rağmen, hala Rusya’nın etkisinden kurtulamamasına üzüldü ve utanır. “1989–2019” adlı şiirinde Özbekler’in 30 yıllık hayatını değerlendirmeye çalışmıştır:

Biri bana gelip, otuz yıl evvel,
«Otuz yıldan sonra da Özbekistan’a
Bereket gelmeyecek» deseydi eğer,
İnanabilir miydim ben bu insana?
«Daha da sefil, başı daha da eğik,
Olucaz halkının» deseydi eğer...
«Değil oğulları, torunları da
Hariç de, kölelikte ölecek» deseydi!
«Milletin utanıp Özbek’liğinden,
Kimliğini gizleyip derbeder,
İş için müracaat edecek,
«Siz» leyerek Rus köpeğine, [3, s. 261].

Kendi devletinde kazandıkları ile geçinemeyen halkın çalışmak için yurtdışına akın etmesi, sadece Özbekler’e değil sömürgeci çıkana bütün Türkistan devletlerinin halkına ortak bir olgudur. Şiirdeki Özbek kelimesinin yerine Kırgız, Kazak gibi sömürülen herhangi bir halkın adını koyarsanız, hiçbir şey değişmeyecektir. Sömürgeciliğin şimdiki türü neo-sömürgecilik, halkı sosyal-psikolojik açıdan fakir tutması ile kendi değerini kaybetmemiştir.

Sonuç

Özbek şair Muhammed Salih’in “Val-Fajr” adlı kitabındaki muhalif yönde yazılmış olan şiirleri tahlili sonucunda 20. yüzyıldaki Ceditçiler’in eserleri ile fikirlerinin önemli derecede etki ettiği ortaya çıkmıştır. Ceditçiler’in Türk birliği, Türkistan bağımsızlığı gibi kavramları Muhammed Salih’in edebi ve siyasi hayatının temel taşlarına dönüşmüştür.

Şairin anti-Sovyet şiirindeki “tışqan”, “qara tañ”, “sır” gibi sembollerin yeni önem ve anlama sahip olduğu metinler arası yöntem ile ortaya çıkarılmıştır. Sovyet dönemindeki şiirlerin tahlili “kısıtlamaların yeni bir anlam doğurduğunu” güçlü kanıtlar ile ortaya çıkarılmış. Örneğin, yazar

“fare” sembolü üzerinden güzel günlerin henüz gelmediğini, “kara sabah” tasviri üzerinden sömürgecilik unsurlarının halk belleğinde sağlam bir şekilde kaldığını göstermektedir. “Sır” üzerinden ise hala devam etmekte olan Sovyet döneminin mitik ve gerçekçi tartışmalarını heterotopik açıdan açıklamıştır.

Muhammed Salih’in şiirleri modern Özbek şiirindeki muhalif ve göç şiirleri kapsamında ele alınmış, şairin, post anti-Sovyetçilik şiirleri kültürel-tarihi, karşılaştırmalı metotlarla tahlil edilmiştir. Sovyetler Birliği’ne üye ülkelerin sömürgeciliğe maruz kaldığı ve bağımsızlıklarını kazandıktan sonra da sömürgeciliğin belirtilerinin halkın milli hafızası ile psikolojisinde yer edinmeye devam ettiği, Muhammed Salih’in şiirleri üzerinden gözler önüne serilmiştir. Bu bağlamda şairin “Garip Ağaç”, “Prag Hapishanesinde Yazılmış Bir Şiir”, “Vatan Hainin Vatan Sevdası”, “Sürgündeki Dervişin Duası”, “Dönüş”, “Vatan Üzere Bir Barış Var, Savaştan Beter”, “1989–2019” adlı post anti-Sovyetçilik şiirleri sömürgeciliğe karşı çıkma, yani anti-Sovyetçilik’in devamı olarak değerlendirilmiştir.

Şairin bu dönemdeki şiirlerinde de sivil toplum, ifade özgürlüğü, insan hakları ile birlikte Türkistan’ın bağımsızlığı ve Türk birliği en önemli konular olarak ortaya çıkmaktadır.

Sonuç olarak Muhammed Salih’in bütün hayatı boyunca yaptığı çalışmaların ideolojik omurgası milliyetçilik, tavizsiz anti-Sovyetçilik ve post anti-Sovyetçilik olmuştur. Dolayısıyla Özbek Ceditçileri sonrası milli uyanışın ikinci dalgası Muhammed Salih’in adı ve eserleri ile damgalanmıştır.

Bu makale Kazakistan Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı Bilim Komitesi desteği ile AP13067896 ‘Orta Asya Edebiyatı: Sömürgecilik Sonrası Estetik ve Edebi Bağlantılar» konulu bilimsel-araştırma projesi çerçevesinde yazılmıştır.

KAYNAKÇA

1. Türk Dünyası Çağdaş Edebiyatları El Kitabı. – İstanbul: Kesit, 2018. – 824 s.
2. Бурсина М.В. Мотив протеста в литературе «Рассерженных молодых людей» // Вестник государственного гуманитарно-технологического университета. – 2018. – №2. – С. 58–62.
3. Салих М. Вал-Фажр / Ауд. Ф. Төлтай. – Астана: AR, 2022. – 278 б.
4. Парфи Р. Сакина. – Ташкент: Мухаррир, 2013. – 376 с.
5. Науит В. Türkistanda Öldürülen Türk Şairleri. – Ankara: Kardeş, 1971. – 52 s.
6. Salih M. İmparatif. – İstanbul: Yitik Şifa, 2021. – 416 s.
7. Батлер А. Мирология. Прогресс сила в мировых отношениях. Т. II. SCHOLARICA, 2019. – 818 с.
8. Шафранская Э. О русском ориентализме, «русском мире» в колониальной литературе и их переосмыслении в литературе постколониальной. [Электронный ресурс]. URL: https://www.nlobooks.ru/magazines/novoe_literaturnoe_obozrenie/161_nlo_1_2020/article/21984/. (дата обращения: 23.07.2022)
9. Halikova N. Millî Uyanış Dönemi Özbek Şiirinde Millet Ruhunun Betimlenmesi / Türkologia. – 2021. – №2 (106). – Б. 96–109. <https://doi.org/10.47526/turkology.v106i2.628>
10. Жиенбаев Е.Б., Семиз К. М. Жұмабаевтың өлеңдеріндегі ұлттық романтизмнің түркиялық ақындардың шығармашылығымен салыстырылуы / Керуен. – 2022. – №1. – Б. 190–206. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2022.1-15>
11. Фуко М. Интеллектуалы и власть. Часть 3. – Москва: Праксис, 2006. – 320 с.
12. Хикс С. Объясняя постмодернизм. – Москва: Рипол, 2021. – 320 с.
13. Сироткина А.И., Альпидовская М.Л. Неоколониализм XXI века: глобализм и мир-системность // Теоретическая экономика. – 2020. – №12. – С. 97–109.

REFERENCES

1. Turk dunyasy chagdash edebiyatları el kitabı [Handbook of Contemporary Literatures of the Turkic World]. – İstanbul: Kesit, 2018. – 824 s. [in Turkish]

2. Bursina M.V. Motiv protesta v literature “Rasserjennyh molodyh liudei” [The motive of protest in the literature of “Angry young people”] // Vestnik gosudarstvennogo gumanitarno-tehnologicheskogo universiteta. – 2018. – №2. – S. 58–62. [in Russian]
3. Salih M. Val-Fazhr [Val-Fazhr] / Aud. F. Toltai. – Astana: AR, 2022. – 278 b. [in Kazakh]
4. Parfi R. Sakina. – Tashkent: Muharrir, 2013. – 376 s. [in Uzbek]
5. Haiyt B. Tukistanda oldurulen turk shairleri. – Ankara: Kardesh, 1971. – 52 s. [in Turkish]
6. Salih M. Imperatif [The Imperative]. – Istanbul: Yitik Shifa, 2021. – 416 s. [in Turkish]
7. Batler A. Mirologija. Progress sila v mirovyh otnoshenijah [Metrology. Progress is a force in world relations]. T.II. Scholarica, 2019. – 818 s. [in Russian]
8. Shafranskaia E. O russkom orientalizme, «russkom mire» v kolonialnoi literature i ih pereosmyslenii v literature postkolonialnoi [About Russian Orientalism, the “Russian world” in colonial literature and their reinterpretation in postcolonial literature]. [Electronic resource]. URL: https://www.nlobooks.ru/magazines/novoe_literaturnoe_obozrenie/161_nlo_1_2020/article/21984/. [in Russian]. (data obrashenia 23.07.2022)
9. Halikova N. Milli uyanysh donemi Uzbek shiirinde millet ruhunun betimlenmesi [Depicting the National Spirit in Uzbek Poetry of the National Awakening Period] // Turkologiya. – 2021. – №2 (106). – B. 96–109. <https://doi.org/10.47526/turkology.v106i2.628> [in Turkish]
10. Jienbaev E.B., Semiz K. M. Jumabaevtyn olenderindegi ulttyq romantizmni turkiyalıq aqyndardyn shygarmashylygymen salystyrylyuy // Keruen. – 2022. – №1. – B. 190–206. <https://doi.org/10.53871/2078-8134.2022.1-15> [in Kazakh].
11. Fuko M. Intellektualy i vlast [Intellectuals and power]. Chast 3. – M.: Praxis, 2006. – 320 s. [in Russian]
12. Hiks S. Obiasniaia postmodernizm [Explaining Postmodernism]. – M.: Ripol, 2021. – 320 s. [in Russian]
13. Sirotkina A.I., Alpidovskaia M.L. Neokolonializm XXI veka: globalizm i mir-sistemnost [Neocolonialism of the XXI century: Globalism and the world-system] // Teoreticheskaia ekonomika. – 2020. – №12. – S. 97–109. [in Russian]